

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 21ΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1978

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΜΙΧΑΗΛ ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ

Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

Κ. Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Κυρίες και Κύριοι,

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν συνέρχεται ἀπόψε κατὰ τὴν ἑκτακτὴ αὐτὴ συνεδρία γιὰ νὰ τιμήσῃ τὸν μεγιστᾶνα τῆς φιλοσοφίας, καὶ τοῦτο ἐξ αἰτίας τῶν 2300 ἐτῶν ἀπὸ τὸν θάνατό του. Ἡ Σύγκλητος μοῦ ἀνέθεσε νὰ μιλήσω σχετικῶς καὶ πράττω τοῦτο εὐχαρίστως, διότι ὅσα πολλὰ κι ἂν ὀφείλω στὸν Πλάτωνα, ἄλλα τόσα ὀφείλω καὶ στὸν Ἀριστοτέλη.

Δύο λαμπρὰ γεγονότα πνευματικὰ ἔγιναν κατὰ τὸ περασμένο θέρος γιὰ νὰ τιμήσουν τὸν Σταγίριτι. Τὸ πρῶτο εἶναι τὸ Συμπόσιον, ποὺ ὀργάνωσε ἡ UNESCO στὴν ἔδρα της, ὅπου εἶχα τὴν τιμὴ νὰ συμμετάσχω ἐνεργῶς, τὸ δεύτερον εἶναι τὸ Παγκόσμιον Συνέδριον τοῦ Ἀριστοτέλους, ποὺ ὀργάνωσε τὸ Ὑπουργεῖον τοῦ Πολιτισμοῦ καὶ τῶν Ἐπιστημῶν στὴ Θεσσαλονίκη. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ γεγονότα ἦσαν, ὅπως εἶπα, λαμπρότατα καὶ ἐπιτυχήστατα. Καὶ εἰς τὸ Παρίσι ἐδοξάσθη ὁ Ἀριστοτέλης καὶ εἰς τὴν ἰδιαιτέρα του πατρίδα, τὴν Μακεδονία.

Οἱ Ἕλληνες ἔχομε ὄχι μόνον τὸ χρέος, ἀλλὰ καὶ τὸ δικαίωμα νὰ τιμοῦμε τὸν Ἀριστοτέλη. Τὸ χρέος ἐπειδὴ ὁ Ἀριστοτέλης ἦταν Ἕλληνας φιλόσοφος καὶ ἐπειδὴ ἡμεῖς εἴμεθα Ἕλληνες καὶ ὀμιλοῦμε τὴν ἴδια γλῶσσα, ποὺ ὀμιλοῦσε ὁ Ἀριστοτέλης, ἐπειδὴ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι μία καὶ ἀδιαίρετη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὀμήρου μέχρι σήμερα. Οἱ ἀλλοιώσεις τῆς μορφῆς τῆς γλώσσας δὲν μεταβάλλουν τὸν βασικὸν της χαρακτήρα. Τὸ δικαίωμα ὅμως νὰ ἐορτάσωμε τὸν Ἀριστοτέλη, καὶ νὰ τὸν τιμήσωμε, τὸ ἀντλοῦμε ἀπὸ ἓνα μοναδικὸ ἱστορικὸ γεγονός,

ὅτι καθ' ὅλους τοὺς εἴκοσι καὶ τρεῖς αἰῶνες ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Ἀριστοτέλους, οἱ Ἕλληνες ἐσπούδαζαν καὶ ἐσχολίαζαν τὸν Ἀριστοτέλη.

Ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ φιλοσόφου ἄρχισε ὁ σχολιασμός τῶν ἔργων του, καὶ εἶναι γνωστὰ τὰ μεγάλα συγγράμματα τῆς Ἀλεξανδρινῆς γραμματείας, ὅπου ἄνδρες περισπούδαστοι σχολιάζουν καὶ ἐρμηνεύουν τὸν Ἀριστοτέλη. Ὁγκος συγγραμμάτων προέκυψε κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτή. Ἀναφέρω μόνο δύο λαμπρὰ ὀνόματα, τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἀφροδισιέως καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννου τοῦ Φιλοπόνου.

Μετὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, κατὰ τὴν βυζαντινὴ ἐποχὴ, ὁ Ἀριστοτέλης ἦταν μόνιμο καὶ σταθερὸ ἀντικείμενο μελέτης τῶν βυζαντινῶν. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν σκοτεινὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας οἱ Ἕλληνες, εἴτε εἰς τὰ μοναστήρια εἴτε εἰς ἄλλους τόπους, ἐμελετοῦσαν τὸν Ἀριστοτέλη. Ἐλησμόνησα νὰ ἀναφέρω τοὺς εὐλαβεῖς μοναχοὺς, οἱ ὅποιοι δίχως καμμιὰ μισαλλοδοξία ἐπὶ αἰῶνες ἀντέγραφαν τὰ κείμενα τῶν δύο μεγάλων Πατέρων τῆς φιλοσοφίας, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν δὲν ἔπαψαν οἱ Ἕλληνες νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὸν Ἀριστοτέλη. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴν ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης εἰσήχθη ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας λαϊκοὺς ζωγράφους στοὺς νάρθηκες τῶν ἐκκλησιῶν, μαζὶ μὲ τὸν Πλάτωνα, καὶ ἀργότερα εἰσήχθη καὶ εἰς τὸν κυρίως ναό. Τὸ γεγονός τοῦτο βέβαια δηλώνει ποῖος ἦτο ὁ θαυμασμός καὶ ἡ λατρεία πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν διδάσκαλό του τὸν Πλάτωνα. Γι' αὐτὸ εἶπα ὅτι τὸ δικαίωμα νὰ τιμῆσωμε τὸν Ἀριστοτέλη οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες τὸ ἀντλοῦμε ἀπὸ αὐτὸ τὸ καταπληκτικὸ γεγονός.

Ὁ Ἀριστοτέλης, ὅταν εἰσῆλθε εἰς τὴν Ἀκαδημία ὡς ἔφηβος, ἦταν δεκαεννέα ἐτῶν. Κατῆλθε ἀπὸ τὰ Στάγαιρα εἰς τὴν Ἀθήνα καὶ εἰσῆλθε μαζὶ μὲ πολλοὺς ἄλλους νέους, οἱ ὅποιοι ἔρχονταν ἀπὸ τὰ διάφορα σημεῖα τῆς Ἑλλάδος, γιὰ νὰ εἰσαχθοῦν εἰς τὴν Ἀκαδημία. (Ἔχομε μιὰ περιγραφὴ ἀπὸ τὸν Μέγαν Βασίλειον περὶ τοῦ κλίματος τῆς Ἀκαδημίας καὶ γενικὰ περὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Εἶναι βέβαια ἡ ἱστορία αὐτὴ πολὺ μεταγενέστερη, ἀλλὰ δίδει μιὰ εἰκόνα τῆς Ἀκαδημίας καὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ὡς πόλεως πανεπιστημιακῆς. Ἀξίζει νὰ διαβάσῃ κανεὶς τὰ ὅσα γράφει ὁ Μέγας Βασίλειος. Ὅμως ὁ καιρὸς ἐδῶ δὲν μᾶς τὸ ἐπιτρέπει).

Ὅταν ὁ Ἀριστοτέλης εἰσῆλθε εἰς τὴν Ἀκαδημίαν, ὁ Πλάτων ἦτο ἐξῆντα ἐνὸς ἐτῶν, δηλαδὴ εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ζωῆς του. Τὴν ἐποχὴν ἐκεῖνην εἶχε γράφει καὶ δημοσιεύσει τὸν «Φαῖδρον», τὸ ποιητικώτατο καὶ κριτικώτατο αὐτὸ ἔργο καὶ πολὺ πιθανὸν εἶχε τελειώσει τὴν συγγραφὴν τοῦ «Θεαίτητος», χωρὶς ὁ «Θεαίτητος»

νά ἔχη ἀκόμη ἐκδοθῆ. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι βέβαιον ὅτι θὰ ἐδιάβασε μὲ μεγάλη λαχτάρα τὸν «Φαῖδρον» καὶ θὰ ἦταν σὲ θέση νὰ ἐκτιμῆσῃ τὴν ποιητικὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ δασκάλου, πολὺ περισσότερον ὅταν θὰ ἐδιάβασε, μὲ πολὺ μεγάλη συλλογὴ, τὸ δεύτερον καὶ κριτικὸ μέρος τοῦ «Φαῖδρου», τὸ ὁποῖον ἀνταποκρίνεται περισσότερον στὴν κριτικὴν του διάθεσιν. Τὸ ἔργο ὅμως, τὸ ὁποῖο θὰ τὸν ἐνεθουσίασε περισσότερο εἶναι ὁ «Θεαίτητος», ἕνα ἀπὸ τὰ κατ' ἐξοχὴν κριτικὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος.

Ὅντας ἀκόμη μέσα στὴν Ἀκαδημίαν ὁ Ἀριστοτέλης ἄρχισε νὰ συγγράφῃ, καὶ τὰ συγγράμματά του αὐτὰ ἦσαν διάλογοι κατὰ τὸ πρότυπον τῶν διαλόγων τοῦ διδασκάλου. Ὅμως οἱ διάλογοι αὐτοὶ ἀπλῶς παρενέβαλλαν πρόσωπα νὰ ὁμιλοῦν δίχως νὰ ἔχουν τὴν δραματικότητα καὶ τὴν πλαστικότητα τῶν πλατωνικῶν διαλόγων. Ἐχομε ὠρισμένα ἀποσπάσματα ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς διαλόγους καὶ δυνάμεθα νὰ κρίνωμε τὸ ὕφος τὸ συγγραφικὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Βεβαίως δὲν πρέπει νὰ παραλείψωμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ τελευταῖοι διάλογοι τοῦ Πλάτωνος ἔχουν τὸν ἴδιον χαρακτήρα. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀκολούθησε τοὺς τελευταίους αὐτοὺς διαλόγους, ὅπου κατ' οὐσίαν ὁ λόγος εἶναι συνεχῆς καὶ τυπικῶς μόνο διακόπτεται γιὰ νὰ ἀλλάξῃ τὸ πρόσωπον πὸν ὁμιλεῖ. Τὰ πρῶτα αὐτὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους συζητοῦν μεγάλα θέματα φιλοσοφίας, ὅπως αὐτὸ τοῦτο τὸ θέμα τῆς φιλοσοφίας. Ὑπάρχει διάλογος «Περὶ Φιλοσοφίας» καὶ γιὰ ἄλλα μεγάλα φιλοσοφικὰ θέματα.

Ἄν ἦταν τώρα ἐπιγραμματικῶς νὰ χαρακτηρίσωμε τὸ μέγεθος τῆς συμβολῆς τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν φιλοσοφίαν, πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι αὐτό, πὸν ὁ Πλάτων εἰς τὸν διάλόγόν του «Σοφιστής» ἐχαρακτήρισε «γιγαντομαχίαν περὶ τῆς οὐσίας», ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ἔφερε εἰς πέρας. Εἰς τὸν «Σοφιστήν» ὁ Πλάτων ἐκθέτει τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν συμβολὴν τῶν προδρόμων του, κυρίως τῶν λεγομένων Προσωκρατικῶν καὶ ἐκεῖ, ἀξιολογῶν ἀκριβῶς τὸ ἔργο τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων, τῶν γιγάντων αὐτῶν καὶ μεγάλων δημιουργῶν, ἀνόμασε τὴν ὅλην αὐτὴν προσπάθειαν «γιγαντομαχίαν περὶ τῆς οὐσίας». Ὅμως ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ἐγράφη ὁ «Σοφιστής» ἦταν ἡ κατ' ἐξοχὴν κριτικὴ ἐποχὴ τοῦ Πλάτωνος — ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Σοφιστήν» ἀσκεῖ αὐτοκριτικὴν — καὶ ἐκεῖ προσθέτει ὅτι ὅλοι αὐτοὶ οἱ πρόδρομοι, ὅλοι αὐτοὶ οἱ μεγάλοι ἄνδρες μᾶς εἶπαν ἕνα μῦθον περὶ τῆς οὐσίας, ὡσὰν ἐμεῖς νὰ εἴμεθα παιδιὰ. Ἐχει, λοιπόν, αὐτὴ τὴν αὐτοσυνειδησίαν ὁ Πλάτων, ὅτι ὁ ἴδιος ἔχει προχωρήσει πάρα πολὺ πέρα ἀπὸ τὸ σημεῖον ὅπου εἶχαν φθάσει οἱ πρόδρομοί του, τόσον, ὥστε νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν ὅλην προσωκρατικὴν φιλοσοφίαν ὡς ἕνα μῦθον.

Ὅπως δὴποτε ἡ γιγαντομαχία περὶ τῆς οὐσίας ἐφαρμόζεται πρῶτα στὸν ἴδιον τὸν Πλάτωνα, ὅτι καὶ αὐτὸς ἔκαμε γιγαντομαχίαν περὶ τῆς οὐσίας. Αὐτὴν ἀκριβῶς

τῆ γιγαντομαχία περὶ τῆς οὐσίας, περὶ τοῦ τί ἐστίν, περὶ τοῦ τί ὑπάρχει, περὶ τοῦ τί εἶναι τὸ ὄν, ὁ Ἄριστοτέλης τὴν ἔφερε γιὰ τὸν ἀρχαῖο κόσμον στὸ τέλος.

Στὰ λογικά του συγγράμματα ἔγινε ὁ θεμελιωτὴς τῆς Λογικῆς. Καὶ πρῶτα - πρῶτα ἐξεχώρισε ὁ Ἄριστοτέλης τὶς τρεῖς βασικὲς λειτουργίες τοῦ λογικοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ τρεῖς αὐτὲς βασικὲς, λογικὲς λειτουργίες εἶναι ἡ ἔννοια, ἡ κρίσις καὶ ὁ συλλογισμὸς. Αὐτὰ εἶναι τὰ τρία λογικὰ κατορθώματα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἔννοια εἶναι προϋπόθεσις τῆς κρίσεως καὶ ἡ κρίσις εἶναι προϋπόθεσις τοῦ συλλογισμοῦ. Ἡ ἔννοια ἔχει γενικὸ νόημα. Ὅπως καὶ τὸ νόημα τῆς κρίσεως εἶναι γενικό, ἔτσι καὶ τὸ νόημα τοῦ συλλογισμοῦ εἶναι γενικό, γιὰτὶ ὁ συλλογισμὸς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ σχέσεις κρίσεων.

Τὰ «Μετὰ τὰ Φυσικὰ» εἶναι τὸ μέγα ἔργο τοῦ Ἄριστοτέλους, τὸ ὁποῖον ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν του ἀπὸ μίαν τυχαίαν κατάταξιν, πού ἔκαμε ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Ρόδιος κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἄριστοτέλους. Τὸ ἔργο τοῦτο, τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὸν Ἄριστοτέλη ὀνομάζεται «Πρῶτη Φιλοσοφία» ἢ «Θεολογία», στὴν κατάταξιν πού ἔκαμε ὁ Ἀνδρόνικος τὸ ἐποθεύθησε ἔπειτα ἀπὸ τὰ «Φυσικὰ» καὶ ἔγραψε στὴν ἐπικεφαλίδα τῆς περιγραμμῆς («τὰ μετὰ τὰ Φυσικὰ») καὶ ἀπὸ κεῖ, ἀπὸ τὴν τυχαίαν καὶ ὀλωσδιόλου συμπτωματικὴν ὀνομασίαν, προέκυψε καὶ ὁ ὄρος Μεταφυσική. Στὸ ἔργο αὐτὸ ὁ Ἄριστοτέλης, τὸ ὁποῖον, ὅπως εἶπα, χαρακτηρίζει ὡς τὴν Πρῶτην Φιλοσοφίαν ἢ Θεολογίαν, ἀναπτύσσει τὸ σύνολο τῶν ὀντολογικῶν ἐννοιῶν. Εἶναι δηλαδὴ ἐδῶ ὁ θεμελιωτὴς τῆς Ὀντολογίας. Συνάμα καταλήγει στὴν ἔννοια τοῦ θεοῦ, τὴν ὁποίαν ὁμως θὰ ἐξηγήσω ἀργότερα.

Εἰς τὰ Ἠθικὰ συγγράμματά του, καὶ ἰδίως εἰς τὰ («Ἠθικὰ Νικομάχεια»), ὁ Ἄριστοτέλης λαξεύει τὰ ἀγάλματα ὄλων τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν, ὄλων τῶν ἀρετῶν τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου καὶ κατὰ ἓνα ἀπίθανο τρόπο λαξεύει τὸ ἀγαλμα τῆς ἀρετῆς, πού λέγεται φιλία. Τὰ κεφάλαια περὶ φιλίας εἶναι τὰ ὠραιότερα πού ἔχουν ποτὲ γραφῆ ἀπὸ ἀνθρώπου.

Εἰς τὰ («Πολιτικά») ὁ Ἄριστοτέλης, ἀκολουθῶν τὸν Πλάτωνα, προσπάθησε νὰ εὕρῃ καὶ νὰ ὀρίσῃ ποία εἶναι ἡ οὐσία τῆς πολιτείας, συνάμα δὲ ποιῆς εἶναι οἱ ἀσθένειες τῆς πολιτείας. Ὁ Πλάτων ὀμιλεῖ εἰς τὴν πολιτείαν του γιὰ τὴν νοσοῦσαν καὶ φλεγμαίνουσαν πολιτείαν καὶ ἐπέμενε σ' αὐτὴ τὴν νοσοῦσαν καὶ φλεγμαίνουσαν πολιτείαν — καὶ αὐτὴ βέβαια εἶναι ἡ Ἀθηναίων πολιτεία, στὴν ἐποχὴ πού ἔγραψε ὁ Πλάτων τὸ ἔργο αὐτό.

Καὶ ὁ Ἄριστοτέλης, λέγω, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Πλάτωνος μᾶς ἔδωσε χρυστάλλινην ἔννοιαν περὶ τοῦ τί εἶναι πολιτική, τί εἶναι πολιτικὸν ὄν καὶ πολιτικὸν ζῶον. Ὁ ἀνθρώπος εἶναι πολιτικὸν ὄν. Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ μέσα στὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπου ὀρίζεται ὁ ἀνθρώπος ὡς πολιτικὸν ὄν. Εἶναι ἡ πρώτη

φορά, δηλαδή στην Ἑλλάδα, πού ὑπάρχει ἡ ἔννοια τοῦ πολίτου. Σ' ὅλους τοὺς περασμένους πολιτισμούς δὲν ὑπάρχει ἡ ἔννοια τοῦ πολίτου.

Ἐπάρχει ἡ γνώμη, ἡ ὁποία ἔρχεται ἀπὸ μακρυνά, ἀπὸ τὸν τελευταῖο αἰῶνα τοῦ Βυζαντινίου, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης διαφέρει τόσο πολὺ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ὥστε εἶναι μιὰ ὀλωσδιόλου διαφορετικὴ νοοτροπία καὶ ἕνας ὀλωσδιόλου διαφορετικὸς τρόπος τοῦ φιλοσοφικῶς σκέπτεσθαι. Αὐτὴ ἡ γνώμη εἶναι μιὰ πλάνη, ἡ ὁποία ἐπεκράτησε τότε. Ὅμως ὅποιος γνωρίζει τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Πλάτωνα, διαπιστώνει ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης παρέλαβε ὅλες τὶς ἔννοιες τοῦ Πλάτωνος. Τὸ σύνολο τῶν ἐνοιῶν, πού διετύπωσε καὶ ἐπεξεργάσθη ὁ Πλάτων, παρέλαβε ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὸ συγχώνευσε μέσα στὸ σύστημά του. Ἐπάρχει ὁμως ἕνα σημεῖο εἰς τὸ ὁποῖο διαφέρει ριζικῶς ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, καὶ αὐτὸ τὸ σημεῖο εἶναι τοῦ πῶς ὀρίζει τὴν οὐσία ὁ Πλάτων. Γιὰ τὸν Πλάτωνα οὐσία εἶναι κάτι τὸ νοητό. Ἀπὸ τὰ μαθηματικά, τὰ ὁποῖα εἶναι νοητά, μπορούμε νὰ εὐκολυνθοῦμε καὶ νὰ καταλάβουμε εὐκολότερα, πῶς ἐννοεῖ ὁ Πλάτων τὴν ἰδέα ὡς κάτι τὸ νοητό. Ἡ ἰδέα εἶναι ὑπεραισθητή, ἡ ἰδέα εἶναι μόνον νοητή, καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων καὶ ἡ οὐσία τῆς γνώσεως. Ἀντίθετα ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι ἡ οὐσία εἶναι τὸ «τόδε τι», τὸ συγκεκριμένο, δεδομένο καὶ ἀπὸ ἀντικείμενο. Φέρνω ἕνα παράδειγμα, τὸ ὁποῖο καὶ ὁ ἴδιος λέγει: ὁ Σωκράτης ὡς παρουσία εἶναι ἡ οὐσία. Τὸ ὅτι ὁ Σωκράτης εἶναι φιλόσοφος, τὸ ὅτι εἶναι Ἀθηναῖος πολίτης, ὅτι εἶναι ξυπόλυτος καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, αὐτὰ δὲν εἶναι οὐσία, ἀλλὰ τὰ συμβεβηκότα τῆς οὐσίας, δηλ. παρεπόμενα τῆς οὐσίας, συνυπάρχουν μὲ τὴν οὐσία, χωρὶς νὰ εἶναι οὐσία. Περὶ τὸ τότε τι λοιπὸν, περιστρέφεται ὅλη ἡ περὶ οὐσίας θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους. Αὐτὸ εἶναι τὸ σημεῖον, ὅπου χωρίζεται ἀπὸ τὸν δάσκαλό του.

Ὅμως καὶ ἐδῶ ὑπάρχει ἡ συγγένεια, ὑπάρχει κάτι πού ἀνήκει στὸν Πλάτωνα καὶ δὲν μπορούσε καὶ ὁ Ἀριστοτέλης νὰ τὸ παρίδη. Ὅταν ὁ Ἀριστοτέλης ἀναλὺν τὸν ὅρον τῆς οὐσίας, καὶ θὰ δοῦμε παρακάτω κατὰ ποῖον τρόπον τὸν ἀναλύνει, τὸν ἀναλύνει στὴν ὕλη, στὴ μορφή καὶ στὴν ἐνέργεια. Ἡ μορφή, ἡ ὁποία ἀκριβῶς ὅπως λέγει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι τὸ τιμιώτερον, εἶναι ἀκριβῶς τὸ κατάλοιπο τῆς πλατωνικῆς ἰδέας. Ἡ πλατωνικὴ ἰδέα στὸν Ἀριστοτέλη ἐνώνεται μὲ τὴν ὕλη καὶ ὀνομάζεται μορφή, εἰς δὲ τὸν ζωικὸ κόσμον ὀνομάζεται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη («ἐντελέχεια»). Εἶναι ἕνας ὅρος, πού ἔφτιαξε ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ ὁποῖος ἐπεκράτησε μέχρι σήμερον στὴ γλῶσσα ὀλων τῶν φιλοσοφούντων. Ἐντελέχεια εἶναι αὐτὸ πού ἔχει τὸ σκοπὸ μέσα του. Ἐνα φυτό ἢ ἕνα ζῶον ἢ ὁ ἄνθρωπος ὡς σῶμα καὶ ὡς ψυχὴ, ἔχει τὸ σκοπὸ μέσα του. Ἡ ἐντελέχεια εἶναι

ἀκριβῶς ἐκείνη ἢ ὁποία διαμορφώνει τὸ ὄλον. Ἡ ψυχὴ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι μία ἐντελέχεια. Ἡ πλέον πολύτιμη ἐντελέχεια. Ἔτσι τὸ ὑπόλοιπο αὐτὸ τῆς πλατωνικῆς ἰδέας ἀποτελεῖ βασικὸ στοιχεῖο τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἐπάρχει καὶ ἓνα ἄλλο σημεῖο, μὲ τὸ ὁποῖο χωρίζεται ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, καὶ τὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἡ ἔννοια περὶ θεοῦ. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ὁ θεὸς εἶναι δημιουργός. Εἰς τὸν «Τίμαιον», ὅπου ὁ Πλάτων ὁμιλεῖ μυθικῶς περὶ θεοῦ, γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ θεοῦ εἰς τὴν «Πολιτείαν» του τὴν ἔχει ἤδη ὀρίσει ὡς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, ἢ ὁποία δὲν εἶναι προσιτὴ σχεδὸν οὔτε στὸ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου, τόσο ἐπέκεινα τοποθετεῖται ἡ ἰδέα τοῦ θεοῦ, εἰς τὸν «Τίμαιον» λοιπὸν, ὅπου ὁ λόγος εἶναι μυθικός, ὁ Πλάτων εἰσάγει τὴν ἔννοια τοῦ δημιουργοῦ. Δημιουργὸς ἐδῶ δὲν εἶναι ὅ,τι εἶναι στοὺς Ἰουδαίους, ἀλλὰ εἶναι ὅ,τι εἶναι ἓνας τεχνίτης, ἓνας μάστορης. Δημιουργοὶ ἐλέγοντο οἱ ξυλουργοί, οἱ χαλβουργοί, οἱ κεραμοῦργοί, οἱ σιδηροῦργοί. Ἀπὸ τῆ ζωῆ λοιπὸν ἐπῆρε ὁ Πλάτων τὸν ὄρον, ὅπως καὶ ὄλους σχεδὸν τοὺς ὄρους. Γιὰ νὰ ἀναφέρω ἄλλον ἓνα, τὸν ὄρο οὐσία, καὶ αὐτὸν τὸν ἐπῆρε ἀπὸ τὴν καθημερινὴν ζωὴ. Οὐσία στὴν καθημερινὴν ζωὴ ἐσήμαινε τὴν περιουσία καὶ κυρίως τὴν κτηματικὴν περιουσία, ἢ ὁποία ἦτο σταθερά. Γι' αὐτὸ ἐδιάλεξε τὸν ὄρο οὐσία, γιὰ κατ' αὐτὸν οὐσία εἶναι τὸ πιὸ σταθερὸ πρῶγμα. Καὶ πῆρε τὸν ὄρο ἀπὸ τὴν ἄμεση χρῆση τῆς ζωῆς. Ὁ θεὸς λοιπὸν τοῦ Πλάτωνος εἶναι ἓνας πλαστοῦργὸς μιᾶς ὕλης ποὺ προϋπάρχει, ποὺ δὲν τὴν δημιουργεῖ ὁ ἴδιος. Ἔτσι περιγράφει τὸν δημιουργὸ του στὸν «Τίμαιον» ὁ Πλάτων.

Ὁ θεὸς τώρα κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι τὸ πρῶτον κινῶν, ὅμως τὸ ἴδιο εἶναι ἀκίνητο. Καὶ χαρακτηρίζεται ὡς νόησις νόησεως. Ὁ θεός, δηλαδή, θεωρεῖ λογικῶς τὸν ἑαυτό του καὶ ἀναπαύεται εἰς τὸν ἑαυτό του. Εἶναι ἀκίνητος οὐσία καὶ ὅμως κινεῖ τὸν κόσμον. Πῶς ὅμως τὸν κινεῖ; Ἐμμέσως. Καὶ εἰσάγει ἐδῶ ἓνα παράδειγμα πλατωνικό. Λέγει: ὁ θεὸς κινεῖ τὸν κόσμον, ὅπως ὁ ἐρωμένος κινεῖ τὸν ἐραστή, ὅπως ὁ ἀγαπώμενος κινεῖ αὐτὸν ποὺ τὸν ἀγαπᾷ. Ἔτσι λοιπὸν ὁ θεὸς κινεῖ τὸν κόσμον ἐμμέσως καὶ ὁ κόσμος — καὶ ἐδῶ εἶναι ὄλος ὁ πλατωνικός ἔρως — μὲ τὴν κίνηση αὐτὴ τείνει ὀλοένα πρὸς τὰ πάνω. Αὐτὴ εἶναι ἡ δεύτερη βασικὴ διαφορὰ ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων φιλοσόφων.

Ὁ Ἀριστοτέλης στὴν γιγαντομαχίαν περὶ τῆς οὐσίας ἐπενόησε τρεῖς συστήματα ἐννοιῶν γιὰ νὰ ὀρίση τὴν οὐσία. Πρῶτον τὸ σύστημα τῶν κατηγοριῶν, τῶν λογικῶν προσδιορισμῶν, ὅπως θὰ ἐλέγαμε σήμερα. Οἱ κατηγορίες εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη δέκα. Εἶναι πρῶτα ἡ οὐσία. Τὰ ἄλλα ὄλα εἶναι συμβεβηκότα τῆς οὐσίας. Δηλαδή ποιὰ; Τὸ ποσόν, τὸ ποιόν, ἡ σχέσις, ὁ τόπος, ὁ χρόνος, ἡ θέσις, τὸ ἔχειν, τὸ ποιεῖν καὶ τὸ πάσχειν. Αὐτὰ εἶναι συμβεβηκότα τῆς οὐσίας, δὲν εἶναι οὐσία. Ἀπλῶς συννπάρχουν, ὑπάρχουν ἐπειδὴ ὑπάρχει ἡ οὐσία.

Τὸ δεύτερο σύστημα ἐννοιῶν πὸν ἐπενόησε εἶναι τὸ σύστημα τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἀνέφερα πρὶν. Δηλαδή ἡ ὕλη, ἡ μορφή καὶ ἡ ἐνέργεια. Τὸ τρίτο σύστημα πὸν ἐπενόησε γιὰ τὴν ὁρίση πάντοτε τὴν οὐσία εἶναι τὸ σύστημα τῶν τεσσάρων αἰτιῶν. Εἶναι ἡ ὄλική αἰτία, εἶναι ἡ αἰτία ἢ τυπική, δηλαδή ἡ μορφή, εἶναι ἡ κινουῦσα αἰτία καὶ τέλος εἶναι τὸ οὐ ἔνεκα, ἢ τελική αἰτία, ὁ σκοπός.

Ἔχομε λοιπὸν ἐδῶ ἓνα σύμπλεγμα ἐννοιῶν γιὰ τὴν ὁρίση τί εἶναι οὐσία ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι αὐτὸ εἶναι μία συμβολὴ πρᾶγματι σταθερὰ μέσα στὴ φιλοσοφία, γιὰτι ὅλες αὐτὲς οἱ ἐννοιες εἶναι σήμερα ὄχι μόνον στὸ στόμα τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν ἐπιστημόνων, ἀλλὰ καὶ στὸ στόμα τῶν ἀνθρώπων τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ σημαντικὸ τῆς προσφορᾶς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι ἀκριβῶς ἐδημιούργησε τὰ συστήματα αὐτὰ τῶν ἐννοιῶν, μὲ τὰ ὁποῖα ἐργάζεται ὡς σήμερα ὁ μορφωμένος κόσμος.

Τώρα μποροῦμε νὰ ποῦμε καὶ πρέπει νὰ τὸ ποῦμε, διότι ἔτσι εἶναι, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀποτελεῖ τὸ ὄριον τοῦ ἀρχαίου κλασσικοῦ κόσμου. Ὁ κλασσικὸς κόσμος, ἡ κλασσικὴ ἐποχὴ, τὸ κλασσικὸ πνεῦμα τερματίζεται μὲ τὸν Ἀριστοτέλη. Τί εἶναι τὸ κλασσικόν; Τὸ κλασσικὸν εἶναι ἐκεῖνο πὸν ἔχει ἀπόλυτη ἰσορροπία, ὅπου ὅλες οἱ δυνάμεις μέσα του συμμετέχουν συμμετρικῶς καὶ καμμία δὲν καταδυναστεύεται ἀπὸ τὴν ἄλλη. Τὸ κλασσικὸν εἶναι τὸ ἀρμονικόν, εἶναι αὐτὸ πὸν δὲν γέρνει οὔτε πρὸς τὰ ἔξω οὔτε πρὸς τὰ μέσα, αὐτὸ πὸν ἀναπαύεται εἰς τὸν ἑαυτό του.

Τὸ μετακλασσικόν, γιὰ τὴν ἀποσαφήνισίμου τὰ πρᾶγματα τελείως, εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο πὸν ἔχει χάσει πλέον τὴν αὐτάρκειά του, πὸν γέρνει εἴτε πρὸς τὰ ἔξω εἴτε πρὸς τὰ μέσα. Τὰ σχόλια εἶναι μετακλασσικά. Μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἀρχίζουν τὰ σχόλια. Ἀρχίζουν τὰ ὑπομνήματα. Καὶ ἐδῶ βέβαια εἴμεθα στὸν μετακλασσικὸν κόσμον. Τὸ μετακλασσικὸν καθὼς καὶ ἡ μετακλασσικὴ ἐποχὴ ἔχουν βέβαια ὀρισμένα γνωρίσματα. Εἶπα ὅτι ἡ ἐποχὴ αὐτὴ ἔχει χάσει τὴν αὐτάρκειά της. Καὶ ἡ ἐποχὴ καὶ τὰ ἔργα της ἀρχίζουν καὶ χάνουν τὴν ἰσορροπία τους, δὲν ἔχουν πλέον τὴν αὐτοβεβαιότητα ἐκείνη τοῦ κλασσικοῦ, ὅτι καὶ ἂν εἶναι, εἴτε ἄνθρωπος εἴτε πόλις εἴτε ἔργο ἀντικειμενικὸν εἶναι, εἴτε εἶναι γλυπτό, εἴτε εἶναι οἰκοδόμημα. Ὅλα αὐτὰ τὰ μετακλασσικά ἔχουν ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ γνώρισμα: ὅτι δὲν ἰσορροποῦν ἀπόλυτα μὲ τὸν ἑαυτό τους.

Τὴν ἐποχὴ ἀκριβῶς αὐτὴ μὲ τὴν παρουσία τοῦ Φιλίππου ἀρχίζει ἡ διάλυσις τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἡ ὁποία ἦταν τὸ ἀριστούργημα, τὸ καλλιτέχνημα τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς. Ἡ διάλυσις αὐτὴ τοῦ κλασσικοῦ ἐπεκτείνεται μὲ τὸν Ἀλέξανδρον.

Δὲν ὑπάρχουν κατ' οὐσίαν πολῖται, ἀλλὰ ὑπήκοοι στὸ κράτος τοῦ Φιλίππου ἢ στὸ κράτος τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Ἐδῶ πρέπει νὰ συνειδητοποιήσωμε τί σημαίνει αὐτὴ ἡ διάλυσις τοῦ κλασσικοῦ. Λαμβάνω παράδειγμα τὸν Παρθενῶνα, ὁ ὁποῖος ἀκριβῶς παριστάνει τὴν Ἀθηναίων Πολιτεία, ὅταν αὐτὴ εὐρίσκετο στὴν ἀπόλυτη αὐτάρκειά της καὶ ἀκμῆ της. Οἱ κίονες τοῦ Παρθενῶνος σημαίνουν τοὺς πολῖτας, οἱ ὁποῖοι βαστάζουν τὴ στέγη τῆς πόλεως, καὶ τὸ βάρος ποὺ δέχεται ὁ καθένας εἶναι τὸ ἴδιο, εἶναι ἰσονομημένο. Ὁ Παρθενὼν λοιπὸν εἶναι τὸ σύμβολο τοῦ κλασσικοῦ καὶ τὸ σύμβολο τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας.

Ἡ μετακλασσικὴ ἐποχὴ ἐκδηλώνεται σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τοῦ πνεύματος μὲ διαφόρους τρόπους. Στὴ φιλοσοφία, ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει περισσότερο, ἔχομε τὴ σειρὰ τῶν αἰρέσεων. Δὲν ἔχομε μεγαλόπνοα φιλοσοφικὰ συστήματα, ἀλλὰ ἔχομε αἰρέσεις. Ὅλα τὰ μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη φιλοσοφικὰ συστήματα εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς αἰρέσεις.

Τὸ προνόμιο τῶν δύο μεγάλων πατέρων τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, εἶναι ὅτι τὰ συστήματα ἐννοιῶν ποὺ ἐξεπότησαν καὶ διετύπωσαν κατὰ τὴν ἱστορικὴ διαδρομὴ ἀπετέλεσαν ἕνα ὄπλοστάσιο γιὰ νὰ διατυπώσουν ἀργότερα οἱ δύο θρησκείες, τὸ Ἰσλάμ καὶ ὁ Χριστιανισμὸς, τὴν κοσμοθεωρίαν τους. Οἱ δύο αὐτοὶ φιλόσοφοι δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ φανταστοῦν ποτὲ στὴν παλιὰ Ἀθήνα ὅτι τὰ διδάγματά τους θὰ εἶχαν αὐτὴ τὴ χρῆση.

Ὁ Πλάτων εἶναι ἐκεῖνος, μὲ τίς ἐννοιες τῆς φιλοσοφίας τοῦ ὁποῖου ἐργάσθηκε περισσότερο ἢ ἐκκλησία, ὁ πρῶτος Χριστιανισμὸς, γιὰ νὰ διατυπώσῃ τὸ δόγμα του. Εἶναι τόσον στενὴ ἢ μεγάλη ἐπίδραση τοῦ Πλάτωνος γιὰ τὴ διατύπωση τοῦ δόγματος, ὥστε οἱ ἐννοιες τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας φθάνουν μέχρι τῆς θείας εὐχαριστίας. Ἡ ἐννοια τῆς κοινωνίας εἶναι πλατωνικὴ. Κοινωνεῖ ὁ ἄνθρωπος τῶν ἐννοιῶν, ὁ νοῦς κοινωνεῖ τῶν ἐννοιῶν καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐξ ἄλλου ἐπέδρασε στὸ Ἰσλάμ, ὅταν τοῦτο ἐπετίθετο μὲ τὴν γνωστὴ σφοδρότητα καὶ ἀγριότητα κατὰ τοῦ Βυζαντίου, ὅταν ὁ ὀργανωμένος πλέον στρατὸς τῆς ἐρήμου πολεμοῦσε μὲ τὸν φανατισμὸ τὸν θρησκευτικὸ καὶ μὲ τὴν πεποίθηση ὅτι ὅσο περισσοτέρους ἀπίστους φονεύει, τόσον βεβαιότατα θὰ πάη στὸν Παράδεισο.

Αὐτὴ, λέγω, τὴ σφοδρότητα καὶ τὴν ἀγριότητα τοῦ Ἰσλάμ κατὰ τοῦ Βυζαντίου τὴν γνωρίζομε. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ δὲν εἶναι εἰς ὅλους γνωστὸν εἶναι ὅτι ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Ἀριστοτέλης εὐρίσκετο εἰς τὰ νῶτα τῶν ἐπιτιθεμένων.

Σοφοὶ Ἄραβες εἰς τὴν Δαμασκὸν ἐμελετοῦσαν τὸν Ἀριστοτέλη. Αὐτὸ εἶναι τὸ παράδοξον τῆς Ἱστορίας, ἢ ἓνα ἀπὸ τὰ μεγάλα παράδοξα τῆς Ἱστορίας.

Ἀπὸ τοὺς Ἄραβες ἦλθε ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν Εὐρώπην διὰ τῆς Ἰσπανίας. Ὁ Ἄραβ Ἀριστοτέλης. Ὁ Ἀριστοτέλης μεταφρασμένος στὰ ἀραβικά. Τότε ἐγνώρισαν οἱ δυτικοὶ Εὐρωπαῖοι τὸν Ἀριστοτέλη μέσῳ τῶν Ἀράβων τῆς Ἰσπανίας, καὶ αὐτὸν τὸν Ἀριστοτέλη ἐγνώρισε ὁ φιλόσοφος τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτης, ὁ Doctor Angelicus, ὅπως τὸν ὀνομάζει ἡ καθολικὴ ἐκκλησία. Ὡστε ἡ πρώτη ἐπικοινωνία τῶν Εὐρωπαίων μὲ τὸν Ἀριστοτέλη ἦταν ἔμμεση, διὰ μέσου τῶν Ἀράβων. Ὅμως καὶ ἡ πρώτη ἐπικοινωνία τῶν Εὐρωπαίων μὲ τοὺς Ἕλληνας γενικῶς, ὅπως λέγει ὁ Νίτσε, ἦταν διὰ μέσου τῶν Ρωμαίων. Ὁ Νίτσε μάλιστα προσθέτει ὅτι ἡ ἐξέλιξις τῆς Εὐρώπης θὰ ἦταν ὀλωσδιόλου διαφορετικὴ, ἂν δὲν μεσολαβοῦσαν οἱ Ρωμαῖοι, γιὰ νὰ γνωρίσουν οἱ Εὐρωπαῖοι τοὺς Ἕλληνας.

Ὡς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τοῦ Ἀκινάτη ἡ καθολικὴ ἐκκλησία εἶχε καὶ ἀκολουθοῦσε τὰ διδάγματα τοῦ Ἱεροῦ Ἀβγουστίνου. Ὁ Ἀβγουστίνος ὅμως εἶναι νεοπλατωνικός. Καθ' ὅλην τὴν ἐποχὴν ἀπὸ τὸν Ἀβγουστίνον μέχρι τοῦ Ἀκινάτου περισσότερον ἦταν ὁ Ἀβγουστίνος ἐκεῖνος, πὸν ἐθεωρεῖτο ὁ πρῶτος πατὴρ τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας. Βέβαια ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Θωμᾶ ἡ εὐνοια τοῦ Ἀβγουστίνου ὑπεχώρησε πολὺ εἰς τὴν δυτικὴ καθολικὴ ἐκκλησία, διότι ὁ Θωμᾶς ἔγινε πλέον ὁ φιλόσοφος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἀλλὰ ὡς ἐρμηνευτὴς τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Ἀριστοτέλης λοιπὸν εἶναι ὁ φιλόσοφος τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας.

Βέβαια ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ προστεθῇ κάτι γιὰ νὰ διασκεδασθῇ μία πλάνη. Ἡ πλάνη εἶναι νὰ καθίσταται ὑπεύθυνος ὁ Ἀριστοτέλης γιὰ ὅλη τὴ σχολαστικὴ φιλοσοφία τῆς Δύσεως. Ὁλη αὐτὴ ἡ φιλοσοφία ἐστηρίζετο φυσικὰ στὶς ἀραβικὰς μεταφράσεις, οἱ ὁποῖες δὲν ἦταν βέβαια μεταφράσεις αὐθεντικῆς. Σήμερα εἴμεθα σὲ θέσῃ νὰ γνωρίζωμε ἀπὸ ἀραβολόγους ὅτι σὲ πολλὰ σημεῖα ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε νοθευθῆ, καὶ σ' αὐτὸν τὸν Ἀριστοτέλη ἐστηρίχθη ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία. Δὲν εἶναι λοιπὸν τοῦ Ἀριστοτέλους τὸ σφάλμα ὅσον τῶν δημιουργῶν τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας. Αὐτὴ ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ κοσμολογικὴ εἰκόνα τοῦ Ἀριστοτέλους ἦταν γεωκεντρικὴ καὶ ἐστηρίζετο καὶ στὴν Ἀστρονομία τοῦ Πτολεμαίου. Ἀντίθετα ἡ ἡλιοκεντρικὴ εἰκόνα περὶ κόσμου εἶναι δημιούργημα τῆς Ἀναγεννήσεως. Πρέπει νὰ δηλωθῇ ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἐκακοποιήθη πολὺ ὁ Ἀριστοτέλης ἀδίκως.

Ὅπωςδὴποτε ἡ Ἀναγέννηση ἔκαμε τὴν τεράστια αὐτὴ στροφή. Ἀπὸ τὴν γεωκεντρικὴ θεωρία τοῦ κόσμου προχώρησε στὴν ἡλιοκεντρικὴ. Οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πὸν περιγράφουν τὰ βιώματά τους, ἔχουν τὴν πεποίθησιν ὅτι συνε-

τρίβη ὁ κόσμος, ὅτι ἔγινε θρύμματα. Βέβαια ὁ θρυμματισμὸς αὐτὸς ἔγινε σιγά-σιγά καὶ ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος δίχως νὰ εἶναι θετικὸς ἐπιστήμων συνετέλεσε σ' αὐτό, εἶναι ἕνας λατῖνος ἐπίσκοπος, ὁ Nicolaus Cusanus, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀπὸ τὸ Cues τοῦ Μόζελ, μιὰ πολίχνη γερμανικὴ, καὶ ὁ ὁποῖος τρεῖς χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔζησε ἐκεῖ ἐπὶ δύο χρόνια καὶ ἐσπούδασε στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πόλης φιλοσοφία, τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, ἀλλὰ περισσό-τερο τὸν Πλάτωνα.

Ὁ Cusanus εἶχε σταλῆ ἀπὸ τὸν Πάπα γιὰ νὰ συζητήσῃ τὸ θέμα τῆς ἐνώ-σεως τῶν ἐκκλησιῶν. Βεβαίως ἔφυγε ἄπρακτος. Κατὰ τὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὴν Πόλη, ὅπως περιγράφει ὁ ἴδιος, ἦταν ἕνα ἡλιοβασίλεμα ἀπὸ τὰ θαυμάσια ἐκεῖνα τοῦ Βοσπόρου καὶ ἐκεῖνη τὴν ὥρα συνέλαβε τὴν πρώτη καὶ βασικὴ ἰδέα τοῦ συστήματός του, ποὺ στὰ λατινικὰ λέγεται «coincidentia oppositorum», δηλαδὴ σύμπτωση τῶν ἀντιθέτων. Κι αὐτὴ ἡ σύμπτωση τῶν ἀντιθέτων ἦταν γιὰ τὸν Cusanus ὁ θεός. Ὁ θεὸς εἶναι ἡ σύμπτωση τῶν ἀντιθέτων, δηλ. ἡ ἀναίρεση ὄλων τῶν ἀντιθέσεων. Ὁ κόσμος εἶναι ἄπειρος, λέγει ὁ Cusanus, χωρὶς νὰ ἔχη τηλεσκοπίο, ὅπως τὸ εἶπε ὁ Ἀναξίμανδρος πρῶτος. Αὐτὴ ἡ ἀπειρία τοῦ κόσμου εἶναι τὸ προοίμιο τοῦ θρυμματισμοῦ τῆς μεσαιωνικῆς εἰκόνας τοῦ κόσμου. Ὁ Cusanus ἔγραψε λατινικὰ καὶ ἔγραψε διαλόγους, γιὰ νὰ δείξῃ ἀκριβῶς ὅτι εἶναι πλατωνικός. Διαλόγους βεβαίως ἔγραψε καὶ ὁ Galilei καὶ ἔγραψε μόνον διαλόγους, γιὰ νὰ δείξῃ ὅτι εἶναι καὶ αὐτὸς πλατωνικός. Καὶ ὁ Kepler δηλώνει ὅτι εἶναι πλατωνικός. Ἡ συντριβὴ τοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου πλέον, ἡ καθολικὴ συντριβὴ, ἔγινε ἀπὸ τὸν Galilei καὶ τὸν Kepler. Αὐτοὶ ὠλοκλήρωσαν τὴν συντριβὴ τῆς με-σαιωνικῆς κοσμολογικῆς θεωρίας.

Μένει νὰ δοῦμε ἀκόμη κάτι γιὰ νὰ συμπληρώσωμε αὐτὴ τὴ γενικὴ εἰκόνα, ποὺ θέλαμε νὰ δώσωμε περὶ Ἀριστοτέλους. Κατὰ τὸν τελευταῖο αἰῶνα τοῦ Βυ-ζαντίου δημιουργήθηκε ἕνα χάσμα μεταξὺ πλατωνικῶν καὶ ἀριστοτελικῶν. Καθ' ὄλους τοὺς ἄλλους αἰῶνας δὲν ὑπῆρχε διάστασις μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν, ἢ μᾶλλον τῶν μελετητῶν τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, τῶν δύο πατέρων τῆς ἑλληνικῆς φιλοσο-φίας. Αὐτὸν τὸν διχασμὸ τὸν μετέφεραν οἱ Ἕλληνες βυζαντινοὶ φυγάδες στὴ Δύση. Ἡ διαμάχη αὐτὴ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχῃ καὶ σήμερα, πλὴν ὅμως δὲν στηρίζεται στὴν πραγματικότητα.

Ἐμεῖς τώρα ὡς Ἕλληνες ἔχομε βεβαίως ἀποδείξει, μὲ ὅσα εἶπα στὴν ἀρχὴ τῆς ὁμιλίας μου, ὅτι καθ' ὄλην τὴν ἱστορικὴ μας ζωὴ μελετούσαμε τὸν Ἀρι-στοτέλη καὶ γι' αὐτὸ δικαιούμεθα καὶ νὰ τὸν ἐορτάσωμε. Σήμερα ὅμως τὰ χρέη μας εἶναι πολὺ μεγαλύτερα, δηλαδὴ εἶναι πολὺ μεγαλύτερες οἱ ἀπαιτήσεις τῆς

ζωῆς. Σήμερα τὰ χρέη μας, εἴτε εἰς τὸν πνευματικὸ τομέα εἴτε στὸν ὄλικό, εἶναι σκληρά, πολὺ ἀπαιτητικά. Δὲν ἔχομε λοιπὸν παρὰ ὄχι μόνον νὰ συνεχίσωμε, ἀλλὰ νὰ ἐντείνωμε αὐτὴν τὴν σχέση με τοὺς πατέρες τῆς φιλοσοφίας. Καὶ κάτι ἄλλο ἀκόμα. Πρέπει συνεχῶς νὰ μετροῦμε τὴ ζωὴ μας, νὰ μετροῦμε τὸ τί κάνομε ἔχοντες ὡς μέτρα τὰ μέτρα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πλάτωνος. Νὰ μετροῦμε τὴ ζωὴ μας μ' ἐκεῖνα τὰ κλασσικὰ μέτρα, καὶ κυρίως τὴν πνευματικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ μας ζωὴ πρέπει νὰ τὴ μετροῦμε μὲ αὐτὰ τὰ ὕψηλὰ μέτρα.

Τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ γράμματα, τὸ προσθέτω αὐτό, τὸ ὀπλοστάσιο αὐτό, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ ζωὴ εἶναι τόσο σκληρὴ καὶ ἀπαιτητικὴ, πρέπει νὰ ἐπανέλθουν στὰ ἑλληνικὰ γυμνάσια, ἀπὸ ὅπου ἔχουν ἀπομακρυνθῆ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν. Λέγω κάτι τὸ ὁποῖον ἴσως θὰ αἰφνιδιάσῃ πολλούς, ὅτι τὰ ἀπολυτήρια τῶν λυκείων μὲ τὰ τρία χρόνια κλασσικῆς παιδείας δὲν θὰ γίνονται δεκτὰ ἀπὸ τὰ Πανεπιστήμια τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ὅπου ἡ κλασσικὴ παιδεία, εἴτε ἑλληνικὴ εἴτε λατινικὴ, διαρκεῖ ἕξι χρόνια. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ συμβῆ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, οὔτε πρέπει νὰ πᾶμε στὴν Κοινὴ Ἀγορὰ δίχως τὰ ἑλληνικά μας.